

FISKAL VA MONETAR SIYOSATNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI

Murodullayeva Nodirabegim Nodirbek qizi

Xalqaro Nordik universiteti Iqtisodiyot va biznesni boshqarish kafedrası Iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi talabasi nodiramurodullayeva2@gmail.com ORCID: 0009-0002-3359-8961

Habibjonov Usmonjon Sherzodjon o'g'li

Xalqaro Nordik universiteti Iqtisodiyot va biznesni boshqarish kafedrası o'qituvchisi habibjonovusmonjon9@gmail.com ORCID 0009-0005-6345-483X

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada O'zbekistonning iqtisodiyotiga oid makroiqtisodiy ko'rsatkichlar - inflyatsiya, ishsizlik darajasi, soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish sur'atlarining o'tgan yillardagi dinamik o'zgarishlari tahlil qilindi. Bundan tashqari tadqiqotda fiskal va monetar siyosatning o'zaro usullari va mohiyati tahlil qilindi. Bu ikkala siyosat iqtisodiy o'sish va barqarorlikka erishish uchun zarur bo'lgan omillar aniqlab berildi. Natijalar iqtisodiy siyosatni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishga imkon beradi.*

Kalit so'zlar: *monetar siyosat, fiskal siyosat, inflyatsiya, ishsizlik, pul massasi, davlat xarajatlari, soliq tushumlari, iqtisodiy o'sish.*

KIRISH

Bozor iqtisodiyotida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning yillik o'zgarishlarini chuqur tahlil qilish iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim hisoblanadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan monetar va fiskal siyosatning iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, ishsizlik darajasi, pul massasi, davlat xarajatlari hamda soliq tushumlari chuqur tarzda tahlil qilib borish zarur.

Ushbu jarayon iqtisodiy ko'rsatkichlarning ma'lum vaqt davomida qanday o'zgaryotganini aniqlab, ularning barqarorligi, o'sish sur'atlari va uzoq muddatli tendensiyalarni baholashga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili

Monetar va fiskal siyosatning iqtisodiyotdagi o'rni ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, bu borada ilmiy yondashuvlar va qarashlar bo'lgan. Shu jumladan asosan neoklassik, keynsiy, monetarist va zamonaviy makroiqtisodiy nazariyalar asosida shakllangan. Birinchidan, John Maynard Keynesning "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" asarida davlatlarning o'rni iqtisodiyotga muhimligini ta'kidlaydi. Keynesga ko'ra iqtisodiy inqiroz yanada tobora chuqurlashuv davrida fiskal siyosat – ya'ni davlat xarajatlar oshsa, soliqlar kamayadi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy faolilikni tiklashga eng samarali vosita hisoblanadi. Keynsiy maktab vakillari esa bu holatda pul-kredit siyosatini yordamchi omil sifatida baholaydi.

Bunga izoh ravishda Milton Friedman va monetaristlar pul massasining iqtisodiyotdagi asosiy determinant deb ta'kidlashadi. Monetaristlarning fikriga ko'ra, inflyatsiyaning asosiy sababi – pul massasining haddan tashqari o'sishi bilan baholangan. Shu sababli, Markaziy bank banking foiz stavkalari va pul taklifini qat'iy nazorat qilishi iqtisodiy barqarorlikning eng muhim omili deb qaraladi.

Bundan tashqari monetaristlar fiskal siyosatni kam samarali, sekin ta'sir qiluvchi vosita sifatida baholashadi. Shu bilan bir qatorda zamonaviy makroiqtisodchilarning N. G. Manciw,

O. Blanchard. D.Romer, tadqiqotlarida monetar va fiskal siyosat bir-birini to'ldiruvchi mexanizmlar sifatida korib chiqiladi. Ularning fikriga ko'ra, qisqa muddatda fiskal siyosat talablarni rag'batlantirishda kuchlirog natija bersa, uzoq muddatda monetar siyosat inflyatsiyani bosimini kamaytirish va naralar barqarorligini ta'minlashda ustunlikka ega. Xalqaro tajriba xususan, Jahon banklari, IMF, OECD hisobotlarida iqtisodiyotning barqarorlikni ta'minlash uchun ikkala siyosatning orni iqtisodiyotga beqiyos sanaladi. Hususan rivojlangan davlatlar AQSh, Yaponiya va Yevropa ittifoqi amaliyotida inqiroz paytida monetar siyosatning yumshaytirib fikal paketlarini go'llab -quvvatlagan. O'zbekiston bo'yicha olib qaraydigan bo'lsak bu borada bir qator ilmiy tadqiqotlar otkazildi A. Abdukarimov, B. Torayu, X. Xolmuradov va boshga olimlar va professorlar fiskal siyosatning iqtisodiy osish, ish o'rinlarini yaratish va investitsiyalarni rag'batlantirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. So'nggi yillarda Markaziy bankning ma'lumotlariga ko,ra, inflyatsiyaning maqsadli darajada ushlab turish strategiyasining joriy etilishi monetar siyosatning mustaqilligi va samaradorligini oshirishga xizmat gildi. Mahalliy adabiyotlarda esa hali hanuzgacha ikkala siyosatni takomillashtirish talab qiladigan yonalishi sifatida ko'rsatilgan. Umuman olganda mavjud ilmiy adabiyotlarda monetar va fiskal siyosatning iqtisodiyatga ta'siri boyicha turli sil qarashlar mavjud. Lekin ularning integratsiyalashgan holda qo'llanilishi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda eng optimal yol ekanligi e'tirof etiladi.

Mitotalogiya

Ushbu tadqiqotda fiskal va monetar siyosatning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri har tomonlama o'rganildi. Shu bilan bir qatorda tadqiqot jarayonida amaliy va nazariy yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan kompleks metotalogiya asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy va tahlili usullardan foydalanildi. Nazariy - metotik yondashuvda tadqiqotning bazasi sifatida klassik kensiy va zamonaviy makroiqtisodchi olimlar Keynes, Fridam, Manciw, Blanchardning yondashuvlari fiskal va monetar siyosatning iqtisodiy o'sishi, inflyatsiya va bandlikka ta'sir qiluvchi omillarni tushuntirishda va asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, Jahon banklari, IMF sa OECD tomonidan ishlab chiqilgan strategik yondashuvlar nazariy tahlilning ajralmas qismi sifatida qo'llanildi. Taqqosiy tahlil; Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda qo'llanila yotgan pul-kredit va bujet siyosati natijalari o'zaro solishtirildi. Taqqosiy yondashuvda, fishal va monitar siyosatning turli xil qarashlari iqtisodiy sharoitring samaradorligini baholashda yordam berdi. O'zbekiston iqtisodiyotiga oid mikroiqtisodiy ko'rsatgichlar inflyatsiya darajasi, pul massosi, davlat xarajatlari soliq tushumlari va iqtisodiy osish surati dinamikasi grafik orqali ham o'rganilindi. Ushbu yondashur monetar va fiskal siyosatning aniq davrdagi ta'sirini baholashda imkon berdi.

Tahlil va natija

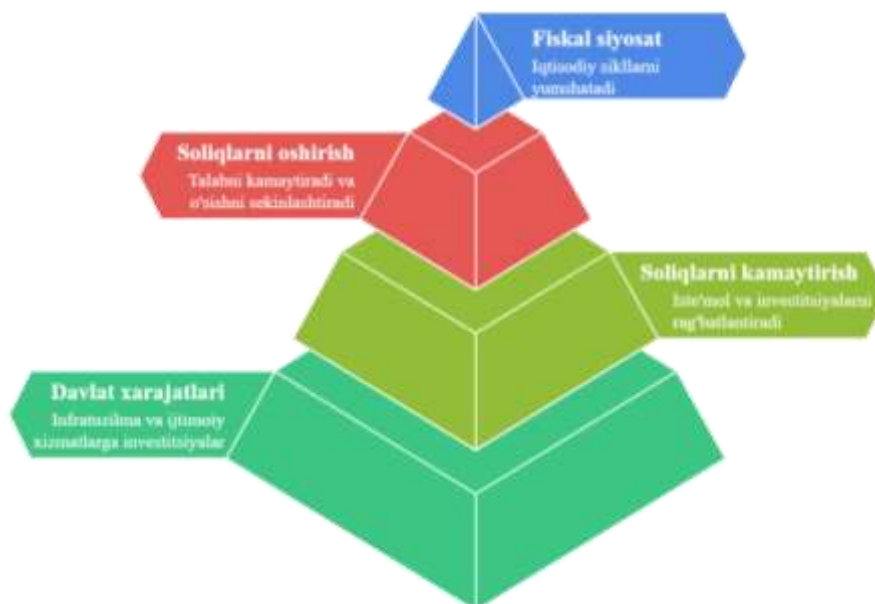
O'tkazilgan tadqiqot davomida fiskal va manitar siyosatning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri nazariy hamda amaliy tarzda chuqur o'rganildi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy o'sish, ishsizlik darajasi, inflyatsiya va makro-iqtisodiy barqarorlikga ta'sir ko'rsatishda ushbu ikkala siyosatning o'zaro uyg'unlashuvi muhim kasb etadi.

Birinchidan, tahlilar fiskal siyosatning qisqa muddatda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatadi. Davlat xarajatlarining o'sishi esa yalpi talabning kengayishiga olib keladi. Bu o'z navbatida ishlab chiqarish hajmining bandlik darajasini oshishiga olit keladi.

Solig'larning pasayishi esa investitsion faollikni kuchaytiradi. Biroz, haddan tashqari kengaytirilgan fiskal byudjet taqchiligini keltirib chiqarishi mumkin.

Ikkinchidan, monetar siyosatning inflyatsiya darajasini nazorat qilishdagi samaradorligi yugori ekani aniglandi. Bunda foiz stavkalari oshirilsa, pul massasini qisqartiradi. Bu esa kreditlar qimmatlashadi. Natijada iqtisodiyotdagi ortiqcha talab pasayadi va narx barqarorlashadi. Aksincha, stavkalar pasaysa, iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Shuningdek markaziy bankning mustaqil faoliyati monetar siyosat uchun samaraliroq asosiy omil sifatida namoyon boladi.

Uchinchidan, xalqaro va mahalliy ma'lumotlarning taqqosiy tahlili shuni ko'rsatadiki fiskal va monetar siyosatlar bir-biriga chambarchas bog'lig. Masalan, talab yetishmovchiligi sharoitida fiskal siyosat istisodiy yetishmovchiligini oshirsa, monetar siyosat esa inflyatsiya bosimini nazorat qilib turadi. Agar aksincha, inflyatsiya yuqori bolsa, monetar siyosat qat'iyashtiriladi. Fiskal siyosat esa byudjet xarajatlarini optimal muvozanatda ushlab turadi. Bundan tashqari O'zbekiston misolida ko'radigan bo'lsak tahlillar shuni korsatadiki, so'nggi yillarda fiskal intizomni kuchaytirish va Markaziy bankning inflyatsiya darajasini maqsodli strategiyasi iqtisodiy oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan bir qatorda investitsiyalarni rag'batlantirish, transport va energetika infratuzilmasiga davlat xarajatlari ko'payishi iqtisodiy o'sish suratlarini qo'llab-quvvatlamagda. Shu bilan birga esa monetar siyosat narxlar barqarorligini saqlashga yordam bermoqda. Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki bu ikkala siyosat alohida qo'llanilishi mumkin. Biroq ular birga qo'llanilsa ya'ni integratsiyalashgan holda amalga oshirilsa iqtisodiy barqarorlik va o'sishga juda katta turtgi boladi.

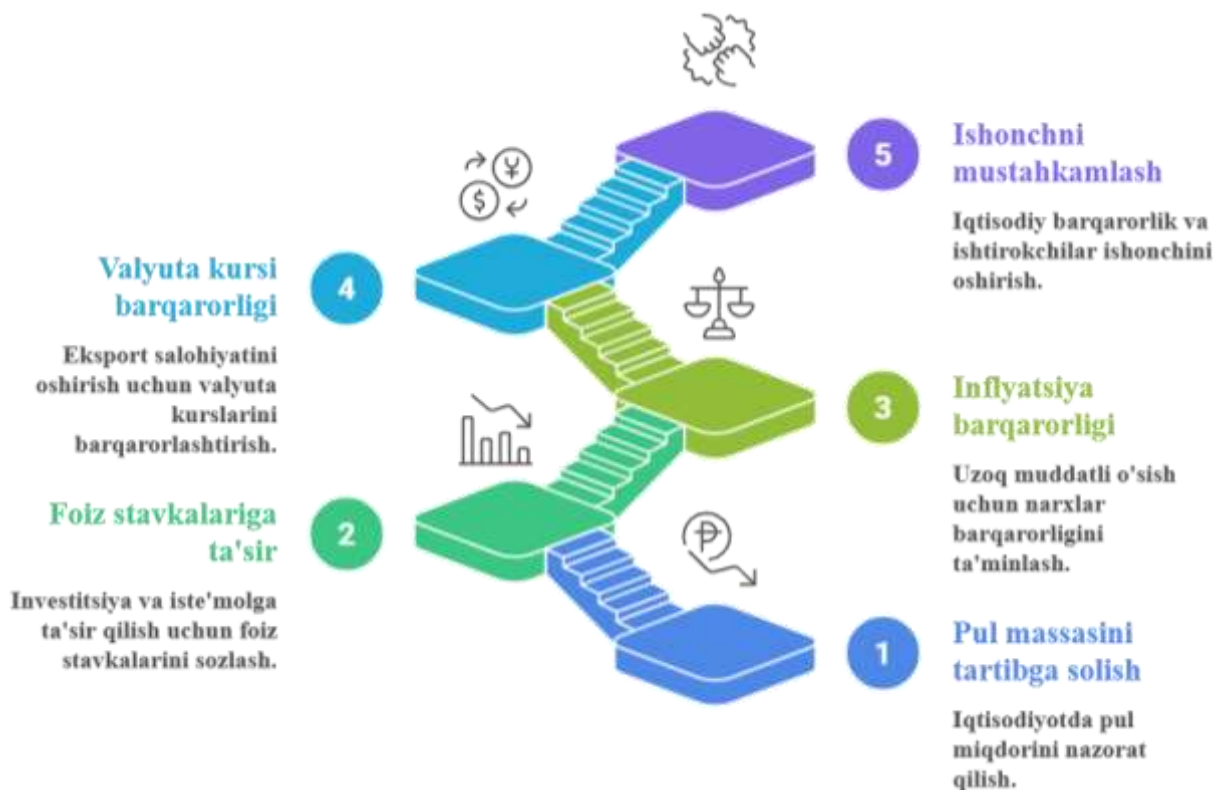

1-rasm. Fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'siri.¹

Yuqoridagi piramida fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniq ierarxiya bo'yicha ko'rsatadi: eng quyi va eng keng qatlam - «Davlat xarajatlari» bo'lib, infratuzilma va ijtimoiy xizmatlarga katta investitsiyalar orqali iqtisodiy o'sishning fundamental bazasini yaratadi, chunki yo'l, maktab, kasalxona kabi loyihalar uzoq muddatli samara beradi va ko'paytiruvchi

¹ Muallif ishlanmasi.

effekt (multiplier effect) hosil qiladi. Undan yuqoridagi yashil qatlam - «Soliqlarni kamaytirish» orqali iste'mol va investitsiyalarni rag'batlantirish - bu daromadning xususiy sektorga qaytarilishi bo'lib, qisqa va o'rta muddatda talabni tez oshiradi, korxonalar va uy xo'jaliklarining qo'lida ko'proq pul qoldiradi. Eng tepada qizil qatlam - «Soliqlarni oshirish» va talabni kamaytirish orqali iqtisodiy sikllarni yumshatish - bu esa inflyatsiya yuqori bo'lgan yoki iqtisodiyot haddan tashqari qizib ketgan paytda qo'llaniladigan kontrtsiklik vosita bo'lib, o'sishni barqarorlashtirish va "yumshoq qo'nish"ni ta'minlaydi. Shu tariqa piramida fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'sirini uch bosqichda ko'rsatadi: birinchi - uzoq muddatli baza yaratish (xarajatlar), ikkinchi - tezkor rag'batlantirish (soliq kamaytirish), uchinchi - barqarorlik va inflyatsiyani jilovlash (soliq oshirish va talabni cheklash). Bu yondashuv davlat byudjetining o'sishga yo'naltirilgan barcha asosiy vositalarini vizual va mantiqiy tartibda birlashtiradi.

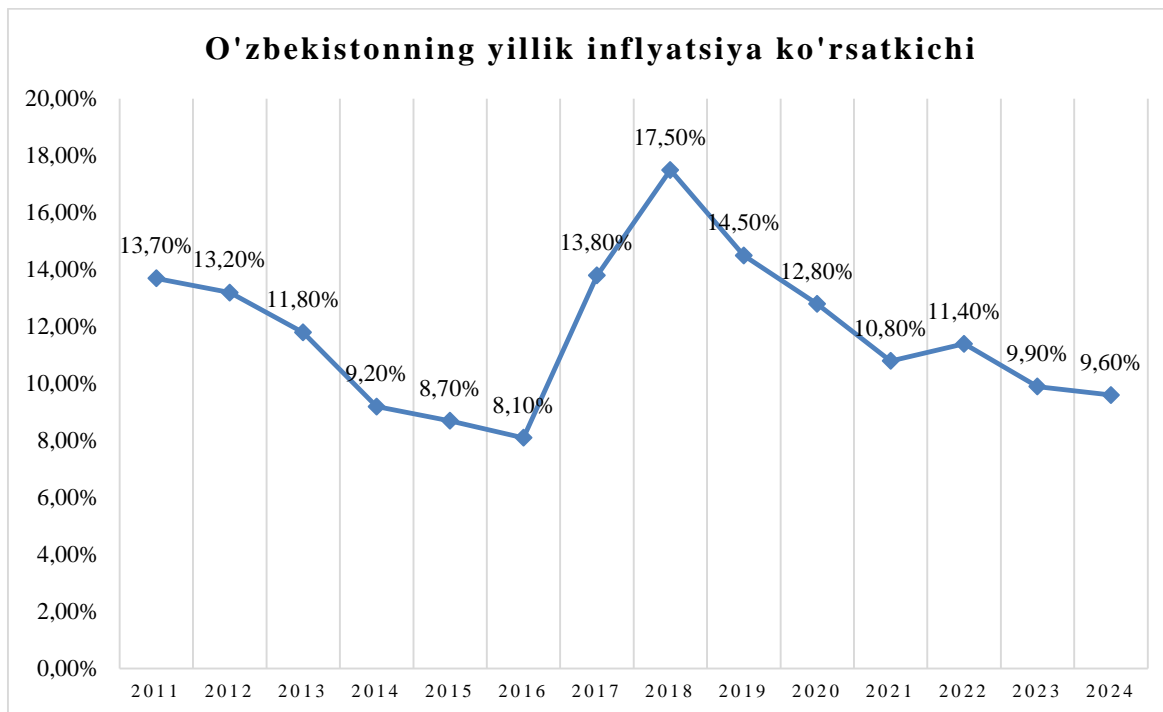

2-rasm. Fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'siri.²

Yuqoridagi 2-rasmda monetar siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'sirini bosqichma-bosqich va o'ta aniq ko'rsatadi: eng quyi (1-bosqich) - «Pul massasini tartibga solish» orqali iqtisodiyotda pul miqdorini nazorat qilish - bu monetar siyosatning fundamental bazasi bo'lib, likvidlikni ta'minlaydi va o'sish uchun zarur pul resursini yaratadi; undan yuqoridagi (2-bosqich) - «Foiz stavkalariga ta'sir» orqali investitsiya va iste'molni rag'batlantirish yoki cheklash - foiz stavkalarini pasaytirish orqali kreditlar arzonlashadi, korxonalar va aholi ko'proq investitsiya qiladi, bu esa o'sishni tezkor sur'atlantiradi; uchinchi bosqich - «Inflyatsiya barqarorligi» - narxlar o'sishini past va barqaror darajada ushlab turish orqali ishonchni mustahkamlash va uzoq muddatli rejalashtirishni osonlashtirish; to'rtinchi bosqich - «Valyuta kursi barqarorligi» - eksportni raqobatbardosh qilish va import inflyatsiyasini oldini olish orqali tashqi savdo balansini saqlash; eng tepadagi (5-bosqich) - «Ishonchni mustahkamlash»

² Muallif ishlanmasi.

- iqtisodiy barqarorlik va ishonchli ishtirokchilar (investorlar, tadbirkorlar, aholi) o'sishning eng muhim "yumshoq" omili bo'lib, faqat oldingi to'rtta bosqich muvaffaqiyatli amalga oshirilganda paydo bo'ladi. Shu tarzda zinapoya monetar siyosatning o'sishga ta'sirini quyi texnik bosqichlardan (pul miqdori → foiz stavkalari) tortib, eng yuqori natija - iqtisodiy ishonch va barqaror yuqori o'sishgacha bo'lgan to'liq zanjirni vizual va mantiqiy tartibda aks ettiradi.

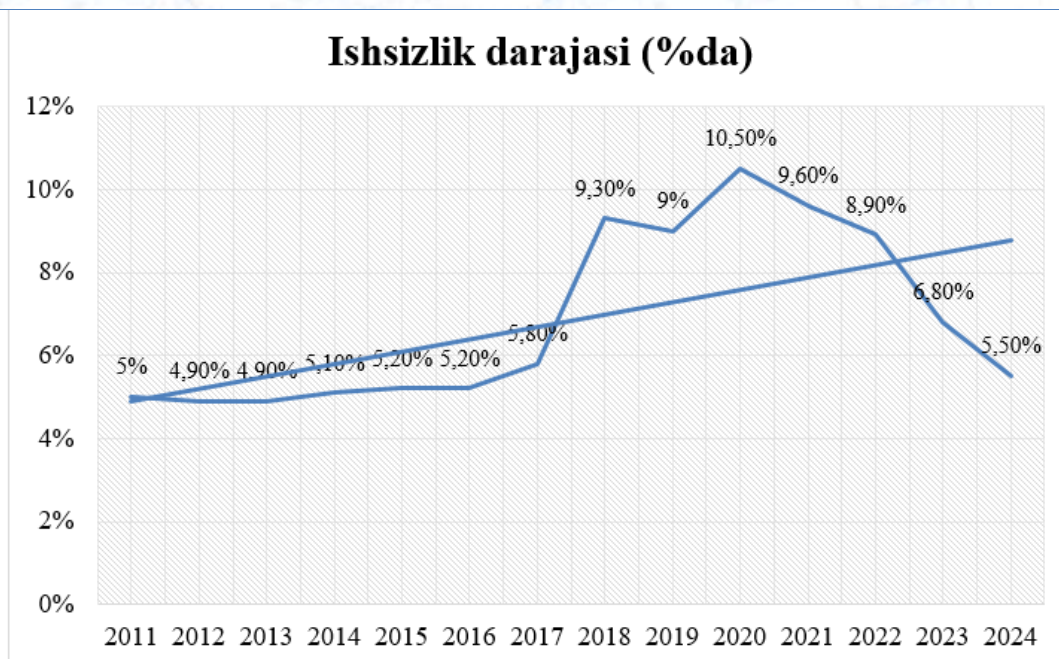
3-rasm. O'zbekistonning 2011-2024-yillar kesimidagi inflyatsiya darajasi (%da)³

2011–2024-yillardagi inflyatsiya dinamikasi O'zbekistonda narxlar darajasi uzoq yillar davomida yuqori bo'lganini, ammo ayrim davrlarda sezilarli pasayishlar kuzatilganini ko'rsatadi. 2011–2013-yillar oralig'ida inflyatsiya 13,7% dan 11,8% gacha sekin kamaygan, 2014–2016-yillarda esa 9,2%, 8,7% va 8,1% kabi nisbatan past ko'rsatkichlar qayd etilib, inflyatsiyaning eng past darajasi 2016-yilda kuzatilgan. 2017–2018-yillarda iqtisodiy liberallashtirish jarayonlari fonida inflyatsiya keskin oshib, mos ravishda 13,8% va 17,5% ga yetgan.

Keyingi yillarda asta-sekin pasayish tendensiyasi davom etib, 2019-yilda 14,5%, 2020-yilda 12,8%, 2021-yilda 10,8% va 2022-yilda 11,4% bo'lgan. So'nggi yillarda inflyatsiya barqarorlashib, 2023-yilda 9,9% va 2024-yilda 9,6% darajasiga tushgan.

Umuman olganda, 2011–2024-yillarda inflyatsiya dinamikasi o'zgaruvchan bo'lib, eng yuqori ko'rsatkich 2018-yilda (17,5%), eng past ko'rsatkich esa 2016-yilda (8,1%) qayd etilgan.

³ <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/uzb/uzbekistan/inflation-rate-cpi>

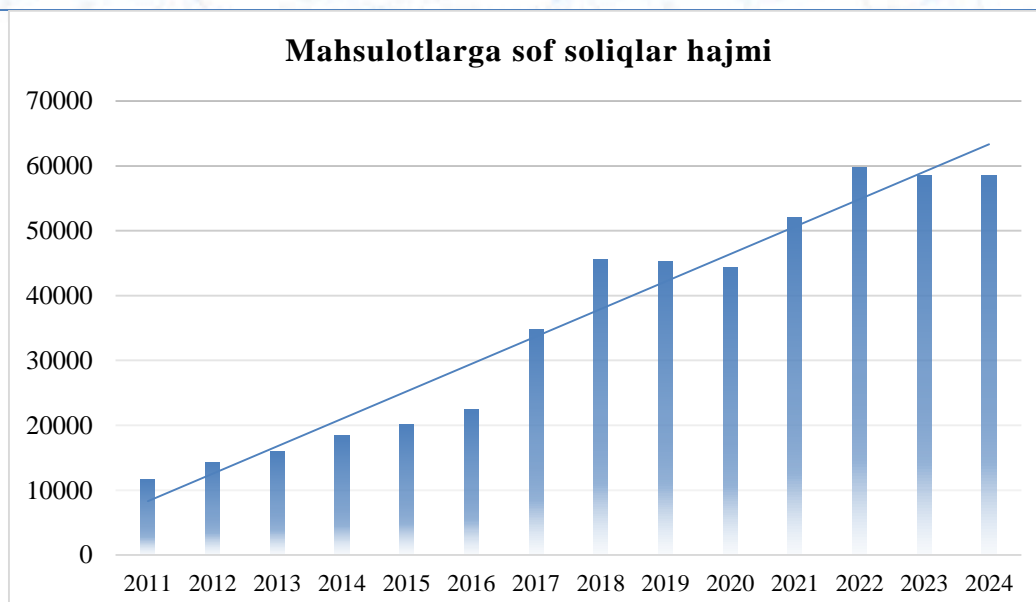

4-rasm. O'zbekistonning 2011-2024-yillar kesimidagi ishsizlik darajasi (%da)⁴

2011–2024-yillardagi ishsizlik darajasi O'zbekiston mehnat bozorida o'zgaruvchan, lekin umumiy pasayish tendensiyasiga ega dinamikani ko'rsatadi. 2011–2013-yillarda ko'rsatkich 5% atrofida bo'lib, 2014–2016-yillarda 5,1–5,2% darajasida barqarorlashgan. 2017-yilda ishsizlik 5,8% ga ko'tarilgan bo'lsa, 2018-yilda 9,3% gacha keskin o'sib, butun davr kesimidagi eng yuqori nuqtaga yetgan. 2019–2021-yillar davomida ishsizlik darajasi 9–10,5% oralig'ida saqlanib, 2020-yilda pandemiya ta'siri natijasida 10,5% bilan eng yuqori ko'rsatkichlardan biri qayd etilgan. Keyingi yillarda esa pasayish kuzatilib, 2022-yilda 8,9%, 2023-yilda 6,8% va 2024-yilda 5,5% darajasiga tushgan. Umuman olganda, 2018–2020-yillardagi yuqori ko'rsatkichlarga qaramay, 2024-yilga kelib ishsizlik darajasi 2011-yildagi boshlang'ich ko'rsatkichga yaqinlashgan.

Mazkur dinamikaga bir qator iqtisodiy, demografik va tarkibiy omillar ta'sir ko'rsatgan. 2018–2020-yillarda ishsizlikning keskin oshishi iqtisodiyotning liberallasuvi, rasmiy statistikaning aniqroq qayd qilinishi, yashirin bandlikning ochilishi va pandemiya oqibatlari bilan izohlanadi. 2020-yildagi yuqori ko'rsatkich aynan COVID-19 tufayli ishlab chiqarishning qisqarishi, migratsiya oqimlarining vaqtincha to'xtashi va xizmatlar sohasida ish o'rinlarining qisqarishi bilan bog'liq. So'nggi yillarda esa iqtisodiy faollikning tiklanishi, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, yangi sanoat va xizmat ko'rsatish loyihalarining ishga tushirilishi, yoshlar bandligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari ishsizlik darajasining pasayishiga olib kelgan. Shu tariqa, 2011–2024-yillardagi ishsizlik dinamikasi mamlakat iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari va tashqi iqtisodiy sharoitlarning bevosita aksini ko'rsatadi.

⁴ https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1875.pdf

5-rasm. O'zbekistonning 2011-2024-yillar kesimidagi mahsulotlarga sof soliqlar hajmi (mlrd.so'm)⁵

2011–2024-yillar davomida O'zbekistonda mahsulotlarga sof soliqlar hajmi izchil o'sib borgan bo'lib, bu davr mobaynida ko'rsatkichlar sezilarli miqdorda ortgani kuzatiladi. 2011-yilda soliqlar hajmi 11 627,5 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2012–2014-yillarda ushbu ko'rsatkich bosqichma-bosqich 14 316,8 mlrd so'mdan 18 380,4 mlrd so'mgacha ko'tarilgan. 2015–2016-yillarda soliq tushumlari 20,1–22,4 trln so'm atrofida barqaror o'suvchi dinamikani namoyish etgan. 2017-yilda esa keskin sakrash kuzatilib, ko'rsatkich 34 792 mlrd so'mga yetgan, 2018-yilda esa 45 575,8 mlrd so'mga ko'tarilib, o'sish yanada jadallashgan. Keyingi yillarda ham yuqori sur'atlar davom etib, 2019–2021-yillarda soliq hajmi 45,2 trln so'mdan 51,9 trln so'mgacha oshgan. 2022-yilda bu ko'rsatkich 59 778,2 mlrd so'mni, 2023 va 2024-yillarda esa 58 478,9 mlrd so'mni tashkil etgan. Umuman olganda, 2011–2024-yillarda mahsulotlarga sof soliqlar hajmi qariyb besh baravar oshgan.

Mazkur o'sish bir nechta iqtisodiy va fiskal omillar bilan izohlanadi. Avvalo, 2017-yildan boshlab iqtisodiy liberallashtirish, valyuta bozorining erkinlashtirilishi, narxlarning bozor mexanizmlari asosida shakllanishi soliq bazasini kengaytirgan. Import hajmining ortishi, qo'shilgan qiymat solig'i bazasining kengayishi va ayrim imtiyozlarning qisqartirilishi ham soliq tushumlarini sezilarli oshirgan. 2018-yildan boshlab soliq tizimini raqamlashtirish, elektron hisob-fakturalar joriy etilishi, nazoratning kuchayishi yashirin aylanmani kamaytirib, rasmiy soliq tushumlarini ko'paytirgan. Shuningdek, iqtisodiyot hajmining kengayishi, ishlab chiqarish va iste'molning oshishi ham mahsulotlarga sof soliqlarning ko'payishiga xizmat qilgan. So'nggi yillarda soliq tushumlarining nisbatan barqarorlashishi esa iqtisodiy o'sish sur'atlari me'yorlashgani va fiskal siyosatning muvozanatlashgani bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar

O'zbekiston iqtisodiyotiga oid makroiqtisodiy ko'rsatkichlar inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi, pul massasi, davlat xarajatlari, soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish sur'atining yillik o'zgarishlari tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sish davrida qo'llanilgan mexanizmlar iqtisodiyot uchun sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Umuman olganda o'tkazilgan tadqiqotlar va

⁵ https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1875.pdf

tahlillar shuni ko'rsatdiki o'rganilgan ko'rsatkichlar asosida iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga erishish uchun kompleks yondashuv va aniq statistik baholash samarali iqtisodiy siyosat muhimligi yana bir bor tasdiqlandi.

Takliflar

1. Davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish. Bunda xarajatlarni investitsion loyihalar, infratuzilma va yuqori qaytish beradigan sohalarga yonaltirish iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi.

2. Inflyatsiyani barqarorlashtirish uchun pul-kredit siyosatiri ehtiyotkorlik bilan muvozanatlashtirish zarur.

3. Fiskal va monetar siyosat ortasida muvofiqlikni kuchaytirish har ikki siyosat birga uyg'un bo'lib ishlasa iqtisodiy barqarorlik risklarini kamaytiradi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Istamovich R. N. et al. Davlatimiz iqtisodiyotida pul-kredit siyosatining ro'lini oshirish //American journal of education and learning. - 2025. - T. 3. - №. 6. - C. 927-933.

Habibjonov U. Rejalashtirib sotish jarayonining umumiy tavsifi //Nordic_Press. - 2025. - T. 7. - №. 0007.

Abdunabiyevna S. G. Yalpi ichki mahsulot o'sishi va inflatsiya darajasining makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri //IMRAS. - 2025. - T. 8. - №. 6. - C. 96-105.

Habibjonov U. Segmentatsiyaning mohiyati va maqsadi //Nordic_Press. - 2025. - T. 7. - №. 0007.

Maxmadaliyev R. et al. Fiskal siyosat va uning mohoyati //Journal of universal science research. - 2024. - T. 2. - №. 11. - C. 102-105.

Habibjonov U. Professional savdoni shakllanish kanallarining tarqatilish tavsifi //Nordic_Press. - 2025. - T. 7. - №. 0007.